

Гарта фактично є спробою усунути недоліки теорії позитивізму, починаючи від Джона Остіна, з метою ефективнішої практичної реалізації його доктринальних положень. Категорія моралі у концепції Гарта має не менш важливе значення, ніж категорія закону, йому вдалося поєднати чітку логічність позитивіського підходу до трактування права та зв'язок моральних норм із правовими, що обумовлено самою людською природою та потребами суспільства.

Список використаних джерел:

1. Green L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals / L. Green. // New York University Law Review, Forthcoming Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008. – P. 1035–1058.
2. Moles R. N. Definition and rule in jurisprudence : A critique of H.L.A. Hart's response to John Austin / Moles R. N. // University of Edinburgh, 1985. – P. 301.
3. William C. Starr, Law and Morality in H.L.A. Hart's Legal Philosophy / C. William // 67 MARQ. L. REV. 673 (1984). – P. 674 – 689.
4. Харт Х. Л. А. Концепція права / Х. Л. А. Харт. – К. : Сфера, 1998. – 230 с.
5. Фуллер Лон Л. Мораль права / Фуллер Лон Л.; Пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. — 232 с.
6. Pavone T. A Critical Adjudication of the Fuller-Hart Debate». [Електронний ресурс] / Tommaso Pavone. – Режим доступу: [http://tommasopavone.yolasite.com/resources/Fuller-Hart%20Debate%20\(Critical%20Review\).pdf](http://tommasopavone.yolasite.com/resources/Fuller-Hart%20Debate%20(Critical%20Review).pdf)

* *Ключкей Ольга – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

УДК 340(477)

Іван Мищак *

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ ДЛЯ ВИВЧУВАННЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНОРУСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ВУАН

У статті проаналізовано основні напрямки наукової діяльності Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН. Доведено, що Комісія розглядала українське право не як частину російського права, а як цілком самостійне явище.

Ключові слова: Комісія для вивчення історії західноруського та українського права, українське право, правова наука, архів.

Мищак И. Н. Основные направления научной деятельности Комиссии по изучению истории западнорусского и украинского права ВУАН.

В статье проанализированы основные направления научной деятельности Комиссии по изучению истории западнорусского и украинского права ВУАН. Доказано, что Комиссия рассматривала украинское право не как часть российского права, а как вполне самостоятельное явление.

Ключевые слова: Комиссия по изучению истории западнорусского и украинского права, украинское право, правовая наука, архив.

Myshchak I. M. Fundamental Research of the Commission for Study History of Western Ruthenian Law and Ukrainian Law of the Academy of Sciences of Ukraine.

The article highlights fundamental research of the Commission for study history of Western Ruthenian Law and Ukrainian law of the Academy of Sciences of Ukraine. It proves that the Commission considered Ukrainian law as an independent phenomenon, separate from the Russian law.

Keywords: Commission for study the history of Western Ruthenian and Ukrainian law, Ukrainian law, legal science, archive.

Створення Української академії наук (УАН) за указом гетьмана П. Скоропадського у 1918 р. ознаменувало початок нової сторінки в історії діяльності українських наукових інституцій, заснованих на ідеях академічної свободи та аполітизму. При цьому Українська академія наук стала загальнонаціональною, залучивши до роботи вчених не лише із Наддніпрянщини, а й Західної України. Активна діяльність академії вже з перших днів заснування сприяла піднесенню її авторитету в Україні та за кордоном. З цією реальністю була змушена змиритися й радянська влада, підтвердивши статус академії та передбачивши для неї державне фінансування. Однак функції академії в радянській державі вбачалися передусім у здійсненні наукових досліджень на принципах марксистсько-ленінського вчення, тож уже в 1921 році її було реорганізовано у Всеукраїнську академію наук (ВУАН) та підпорядковано Наркомату освіти, а співробітників, які не відповідали новим державним запитам, скорочено.

Окремих питань діяльності Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН торкалися у своїх працях Б. М. Бабій, Т. І. Бондарук, Т. В. Вересовська, Л. В. Матвєєва, Л. О. Окиншевич, Н. Д. Полонська-Василенко, І. Б. Усенко та інші дослідники. Разом із тим діяльність Комісії та її наукові здобутки й досі залишаються практично невідомими та потребують комплексного дослідження.

Метою статті є аналіз основних напрямків наукової діяльності Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН.

Уже з перших днів свого існування Українська академія наук започаткувала ряд нових дослідницьких напрямків, один із яких – вивчення й аналіз правових пам'яток минуло на українських землях. Із цією метою при соціально-економічному відділі академії було створено академічну кафедру західноруського та українського права. Як свідчить доповідна записка за наслідками роботи підкомісії про організацію соціально-економічного відділу, необхідність створення цієї кафедри «промовляє сама за себе. ... Право Слобожанщини і Запоріжжя ... ще цілком не вивчено. Ті, що появилися досі, дослідження про магдебурзьке право в Праві і Лівобережній Україні далеко не вичерпують матеріалу як уже відомого, так ще й не зібраного. Навіть порівнюючи краще за все оброблена теорія й історія Литовського статуту залишає ще розлоге поле для дослідників [1, с. 6]. Крім того, згідно з параграфом сьомим статуту УАН у так званому юридичному класі було створено дві установи: Комісію для вивчення звичаєвого права й Комісію для вивчення західноруського та українського права [1, с. 11]. Остання була створена 27 січня 1919 р., а очолив її Ф. В. Тарановський. Окрім голови, до першого складу Комісії увійшли академіки: Д. І. Багалій, Б. О. Кістяківський, А. Е. Кримський, О. І. Левицький, а також член комісії В. Л. Модзалевський. Відповідальним за праці комісії був І. М. Каманін, а секретарем – В. І. Новицький [2, с. 1]. Однак у 1919 р. Комісія розпочала лише підготовчу роботу, та й то на основі попередніх напрацювань її членів. У зв'язку із відсутністю належної матеріальної бази та чітко спланованої роботи у першій половині 1920 р. фактично йшла мова про ліквідацію Комісії.

Початок повноцінної діяльності Комісії пов'язують із діяльністю М. П. Василенка, якого 26 липня 1920 р. було обрано академіком УАН. На той час він був відомим не лише як вчений, а й активний адміністратор та організатор науки. Варто відзначити, що ідея створення УАН, за свідченням її першого президента В. І. Вернадського, також належала М. П. Василенку та активно пропагувалася ним ще на посаді заступника міністра освіти Тимчасового уряду, а практично втілена була після призначення вченого міністром освіти і мистецтв в уряді П. Скоропадського [1, с. 5]. Враховуючи попередній досвід, академік М. П. Василенко очолив Комісію для вивчення історії західноруського та українського права, увівши до її складу В. І. Щербину, С. М. Іваницького-Василенка та П. К. Бонташа. У 1921 р. склад Комісії було знову доповнено – до неї увійшли І. І. Мінаков, І. Ю. Черкаський, Л. О. Окиншевич та І. М. Белінський, а в 1922 р. – С. Г. Борисенко та Г. Л. Попов. Завдяки цьому Комісія отримала «друге дихання» та розпочала активну роботу.

Із приходом М. П. Василенка Комісія, яка до того головну свою роль вбачала в підготовці до друку пам'яток права, посилила наукову роботу. Фактично М. П. Василенко вбачав завданням Комісії розроблення недосліджених питань з історії права Литовської, Польської доби та Гетьманщини, оскільки, за його словами, до 1918 р. дослідження історії права проводилося лише зусиллями університетських вчених відповідно до вимог університетського викладання курсу, в якому не було місця для окремого литовсько-руського чи українського права. Вчений робить висновок про те, що державний та соціально-економічний розвиток на московських і українських землях упродовж століть був різним, а «західно-руське право це не тільки частина «руського» права, а право самостійне». Саме в контексті самостійності цього права й необхідності його вивчення спрямовувалася робота Комісії [2, с. V–VI].

Однак уже навесні 1922 р. в Академії пройшло скорочення штатів, яке негативно позначилося на діяльності Комісії. Якщо до скорочення усі члени Комісії вважалися її штатними працівниками й отримували заробітну плату та так званий академічний продуктивний «пайок», то після скорочення в її складі залишили лише одного штатного співробітника Л. О. Окиншевича (рішення про залишення його у штаті було прийняте членами Комісії шляхом голосування). Усі інші члени Комісії, у тому числі й голова М. П. Василенко, надалі працювали в ній безоплатно. Лише в 1924 р. для Комісії виділили ще одну штатну посаду, її обійняв С. М. Іваницький. (До речі, Л. О. Окиншевич та С. М. Іваницький працювали штатними співробітниками Комісії упродовж усього подальшого періоду її діяльності, усі інші співробітники перебували поза штатом) [6, с. XII].

Значного удару по діяльності Комісії завдала й так звана справа Київського обласного центру дій, у рамках якої органами ДПУ упродовж літа – осені 1923 р. були заарештовані М. П. Василенко, член Комісії, директор Київського архіву давніх актів В. О. Романовський, колишній співробітник Комісії П. П. Смирнов та ін. [1, с. 19].

Незважаючи на зазначені обставини, члени Комісії продовжували наукові пошуки. Серед основних проблем, опрацьованих до початку 1925 р., слід відзначити такі: джерела магдебурзького права (С. М. Іваницький-Василенко), фінанси Гетьманщини (І. І. Мінаков), статті Б. Хмельницького (В. І. Щербина),

Генеральна військова канцелярія України в 1722–1727 роках (Л. О. Окиншевич), Руська Правда (С. Г. Борисенко), Луцький трибунал (Г. Л. Попов), Громадські (копні) суди в Литві та Україні (І. Ю. Черкаський) та ін. [2, с. 3–4].

Новий етап у діяльності Комісії знову був пов'язаний з діяльністю М. П. Василенка. У порядку помилування у вересні 1924 р. перебування за ґратами для нього було замінене адміністративною висилкою до Оренбурга на три роки, проте на початку 1925 р. це рішення скасовано, а вченого звільнено, амністовано й поновлено в правах академіка [7]. Після повернення з ув'язнення М. П. Василенко одразу активно включається до роботи Комісії як її голова й редактор «Праць» (незмінним секретарем Комісії при ньому з 1922 р. був Л. О. Окиншевич), а також завідувач академічної кафедри. Крім того, він проводив іншу велику науково-організаційну роботу, будучи одночасно головою соціально-економічного відділу ВУАН та редактором його видань, головою Історичного товариства Нестора-літописця, науковим експертом Народного Комісаріату Закордонних Справ та ін.

Із 1925 р. Комісія розпочинає видання «Праць Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права». Перший випуск «Праць», до якого увійшли підготовлені в попередні роки наукові розвідки, було видано всередині 1925 р. Варто відзначити, що члени Комісії були зацікавлені в якнайширшому розповсюдженні збірника та реакції наукової спільноти на нього. З цією метою випуски «Праць» розсилалися до наукових бібліотек України, Росії та Білорусії, основних зарубіжних книгозбірень й окремо до академій наук. Також видання персонально надходило до тих науковців, хто займався профільною тематикою досліджень, при цьому не лише в СРСР, а й за кордоном. У свою чергу, члени Комісії на сторінках «Праць» вміщували рецензії на роботи, які так чи інакше стосувалися правової спадщини українських земель.

Усі наукові розвідки, що увійшли до першого випуску збірника, були попередньо обговорені на засіданнях Комісії, і така практика стала традиційною для відбору матеріалів до друку. Однак головним недоліком цього видання стала його тематична безсистемність. Фактично результати наукових досліджень членів Комісії виносилися на обговорення та рекомендацію для друку за критерієм готовності, а не відповідно до плану.

У 1925 – 1926 роках до роботи в Комісії було залучено нових фахівців, зокрема академіка ВУАН О. О. Малиновського, члена-кореспондента ВУАН М. О. Максимейка, проф. М. Є. Слабченка, Є. І. Шманкевича, О. С. Добрава, В. І. Новицького, М. Ф. Тищенка, а також аспіранта П. К. Сосенка [3, с. VIII], що істотно вплинуло на якісні й кількісні показники її роботи. Так, упродовж року (з 1 червня 1925 до 1 червня 1926 року) відбулося 38 засідань комісії (найбільша кількість з часу існування комісії), на яких обговорено нові наукові здобутки та рекомендовано їх до друку. Також упродовж першої половини 1926 р. до друку було здано другий випуск «Праць». Разом із тим Комісія так і не спромоглася виробити чіткої концепції наукових досліджень.

Відсутність плану роботи Комісії відзначав і М. П. Василенко у передмові до другого випуску «Праць». За його словами, завдання Комісії полягає у підготовці історії західно-руського та українського права у залежності від соціально-економічного життя тих країн, в яких діяло це право. «Але щоб досягти цієї мети, такі дослідження слід було б проводити систематично та цілеспрямовано, що в нинішніх умовах неможливо. Натомість робота ведеться більше у залежності від наукових інтересів членів Комісії», – наголошував вчений [3, с. 1]. Саме цим він пояснював розмаїття тематики в структурі другого випуску праць.

Проте вже в 1925 – 1926 роках відбулося розширення напрямків роботи Комісії. Так, окремим напрямком роботи Комісії спільно з Центральним архівом давніх актів стала підготовка словника української юридичної старовини. Накопичивши значний матеріал (близько 10 тис. термінів), Комісії для його систематизації створила підкомісію у складі І. Ю. Черкаського (голова), С. Г. Борисенка, М. Ф. Тищенка, В. І. Новицького та Л. О. Окиншевича.

У 1926 р. вперше було виділено бюджетні кошти для відрядження співробітників Комісії для пошукової роботи в архівах (С. Г. Борисенка та Л. О. Окиншевича було відряджено до Москви, М. Ф. Тищенка до Харкова, І. Ю. Черкаського до Чернігова, а Г. Л. Попова до окружних міст Київщини) [4, с. VIII]. У наступні роки відрядження до архівів набули системного характеру. За результатами роботи в архівах співробітники Комісії подавали докладні звіти та робили доповіді на засіданнях Комісії. Крім того, було визнано за доцільне публікувати на сторінках «Праць» огляди архівних матеріалів. Так, уже в другому випуску «Праць» було вміщено «Огляд архівних матеріалів з історії західно-руського та українського права, що переходять у Дрєвлєхранилищі Московського Центрального Архіву (по 1 лютого року 1926)», зроблений академіком О. Малиновським. Подібні огляди були своєрідним дороговказом для інших дослідників та полегшували їхню пошукову роботу.

Завдяки таким позитивним зрушенням з'явилася можливість більш фахово використовувати потенціал окремих наукових співробітників. Однак більшість членів Комісії і надалі працювала поза штатом. Зокрема, станом на середину 1927 р. у Комісії працювали 2 штатних співробітники та 13 позаштатних [4, с. VII]. У

такому складі Комісія працювала аж до припинення її діяльності. Оскільки позаштатні співробітники не отримували в Комісії заробітну плату, вони були змушені основні зусилля віддавати іншій роботі.

Незважаючи на обмежене фінансування та певні організаційні перешкоди в діяльності Комісії, її робота в другій половині 1920-х років починає набувати більш чіткого та систематизованого характеру. Помітних змін зазнала і структура «Праць» Комісії. Значне місце в збірнику було відведено для розміщення полемічних матеріалів, критики й рецензій праць з історії права на українських землях, передусім зарубіжних. Разом із тим друкувалися найвагоміші наукові розвідки. Зокрема, у третьому випуску «Праць», що вийшов у 1927 р., було вміщено дослідження В. І. Новицького про сцени в Київській Русі, С. І. Борисенка про становлення інституту адвокатури в Литовсько-Руській державі, М. Є. Слабченка про соціально-правову організацію Запорізької Січі та ін. Крім того, починаючи із третього випуску «Праць» було ухвалено рішення друкувати протоколи засідань Комісії, оскільки на них регулярно обговорювалися важливі теоретичні й методологічні аспекти роботи та висловлювалися зауваження й пропозиції щодо обговорюваних наукових праць. З огляду на це члени Комісії вважали ці відомості своєрідною «поживою» для наукових дискусій, запрошуючи для участі в них представників інших наукових інституцій та окремих фахівців.

У четвертому та п'ятому випусках «Праць», що побачили світ у 1928 р., було надруковано дослідження І. Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в.». Це дослідження, над яким автор працював кілька років, досить прискіпливо обговорювалося на засіданнях Комісії, а в передмові до неї М. П. Василенко висловив ряд критичних зауважень, дискутуючи, зокрема, щодо доцільності запровадження терміну «громадський» окрім усталеного в науці «копний», систематизації й критеріїв аналізу окремих джерел тощо. Разом із тим характер полеміки доводить, що кожен член комісії мав право винести результати власного дослідження на розсуд громадськості, навіть якщо його висновки не поділялися головою Комісії чи іншими членами. Водночас праця І. Ю. Черкаського цілком відповідала головному напрямку роботи Комісії – дослідженню тих джерел права та державно-правових інститутів, які мали специфіку на українських землях. Так, автор довів, що копний суд, сягаючи витоків Київської Русі й будучи установою звичаєвого права, існував тільки на українських та білоруських землях, не маючи аналогів у Росії, Польщі, Угорщині, Чехії [5, с. VIII]. Таким чином, положення І. Ю. Черкаського були одним із численних науково обґрунтованих висновків про правову спорідненість українського права із правом Київської Русі та його окремішність від російського права. До речі, зникнення копного суду автор пов'язував із зовнішнім тиском, що чинився на українських землях адміністрацією імператриці Катерини II, хоча цей висновок, знову ж таки, заперечував і спростовував М. П. Василенко.

Шостий випуск «Праць», що вийшов у 1929 р., був ювілейним із нагоди 400-річчя видання Першого Литовського Статуту. Як наслідок, значний обсяг збірника відведено дослідженням Литовських Статутів. Загалом дослідження Литовських Статутів розглядалося як один із ключових напрямків науково-археографічної роботи Комісії. Комісія планувала здійснити нове видання Першого Литовського Статуту і доручила його підготовку С. І. Борисенкові. Але згодом з'ясувалося, що критичне вивчення його тексту неможливе через зберігання більшості списків пам'ятки в зарубіжних архівах і бібліотеках, працювати в яких члени Комісії не мали можливості. Крім того, підготовку Першого Литовського Статуту до видання розпочали польські вчені, тож Комісія відмовилася від попередньої ідеї. Однак С. І. Борисенка все ж було відряджено до московського архіву, де список Першого Литовського Статуту перебував у складі Литовської Метрики. Також він дослідив Слуцький список Першого Литовського Статуту, рукопис якого надіслала для користування Комісії Державна бібліотека в Ленінграді [6, с. VI]. За результатами проведеного аналізу С. І. Борисенко довів, що Перший Литовський Статут, утворивши єдине державне право, не скасував норм звичаєвого права, яке діяло на українських землях. Крім того, велику кількість списків пам'ятки дослідник пояснював тим, що прогаліни закону можна було доповнювати звичаєвим правом, і ці норми можна було вписувати до Статуту після їх затвердження на Соймі. Однак і урядовці, і приватні особи дописували норми звичаєвого права самі, формуючи нові списки, які потім переписувалися іншими авторами.

Вагомим науковим доробком, що увійшов до шостого випуску «Праць», стало дослідження проф. М. М. Товстоліса про суть застави за Литовським Статутом. Провівши порівняльне дослідження ряду тогочасних правових пам'яток, автор довів, що застава за Литовським Статутом відрізняється від заставного права інших держав, тим самим у черговий раз підтвердивши відмінність окремих інститутів права на українських і російських землях. Також традиційним для членів Комісії було вивчення правових та державних інститутів Гетьманщини, яким присвятили свої дослідження М. П. Василенко, І. І. Мінаков, Л. О. Окиншевич, В. О. Романовський, М. Є. Слабченко та ін.

Характерно, що співробітники Комісії, окрім суто наукової роботи, значну увагу приділяли вивченню історії західноруського та українського права. Корисність такої освіти вони вбачали не лише в закладенні наукового підґрунтя для кращого розуміння досліджуваних питань, а й у тому, що на той час на юридичних факультетах вишів не було кафедр історії українського права, тож співробітники Комісії намагалися якимось

чином заповнити цю прогалину й бути готовими до викладання історико-правових дисциплін [6, с. XVII]. За результатами систематизованого опрацювання джерел члени Комісії планували видати підручник та хрестоматію з історії українського права для студентів юридичних факультетів.

1929 р. став ювілейним – десятим – для існування Комісії. У зв'язку з цим Комісія підбила короткі підсумки своєї діяльності, які були окреслені в авторській статті секретаря Комісії Л. О. Окиншевича. Її було надруковано в шостому випуску «Праць» (у скороченому вигляді також французькою мовою) разом із переліком наукових праць членів Комісії за 10 років діяльності (1919–1928 рр.). Цей перелік виявився досить промовистим. Так, лише голова Комісії М. П. Василенко оприлюднив 26 наукових праць, а загалом її членами було до кінця 1928 р. видано понад 150 наукових праць, у тому числі кілька монографій. Окрім «Праць Комісії для виучування історії західно-руського та українського права» Члени Комісії публікували результати своїх студій у «Записках соціально-економічного відділу» ВУАН, журналах «Україна», «Червоне право» та інших наукових виданнях.

Однак 1929 р. став останнім роком відносно спокійної діяльності Комісії. У цьому році розпочалися арешти у справі «Спілки визволення України». На лаві підсудних опинилися, серед іншого, 15 співробітників ВУАН, у тому числі й член Комісії М. Є. Слабченко. Саме через включення його статті до сьомого випуску «Праць» весь випуск було знищено. Після цього членам Комісії вдалося підготувати та видати в 1930 р. восьмий випуск «Праць», в якому надруковано монографію Л. О. Окиншевича «Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Ч. II. Рада старшини». Фактично вона стала продовженням монографії під назвою «Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.», що була надрукована у шостому випуску «Праць». Восьмий випуск «Праць» і став для Комісії останнім.

Після судового процесу над «Спілкою визволення України» та ряду реорганізацій у структурі ВУАН навесні 1930 року Комісію було переіменовано на Комісію історії українського права, перед нею постали інші завдання, а на її членів почався тиск з боку партійних органів та керівництва академії. Уже в 1930-х роках більшість її колишніх членів була репресована. Як наслідок, численні наукові та археографічні проекти Комісії, окремі з яких перебували на завершальній стадії, так і не були реалізовані, зокрема й проект видання словника української юридичної старовини, підручника з історії українського права, окремих правових пам'яток та ін.

Таким чином, Комісія для виучування західноруського та українського права стала однією з перших інституцій у складі УАН-ВУАН, яка поставила за мету систематичне вивчення та видання пам'яток українського права від Київської Русі до скасування Гетьманщини. Необхідність таких досліджень та археографічної роботи її члени обґрунтовували відсутністю відповідних праць з історії українського права, а також фальсифікацією української історії права, яку російська імперська історіографія подавала як складову частину російського права. Завдяки працям членів Комісії було обґрунтовано наявність на українських землях багатьох правових інститутів і норм права, які споріднені з правом Київської Русі та Великого князівства Литовського й не мали аналогів на території Росії. Тим самим доведено, що право на українських землях розвивалося відокремлено від російського права аж до поширення на Україну правової системи Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Академічна юридична наука / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін Юре, 1998. – 503 с.
2. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. перший. – К., 1925. – 181 с.
3. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. другий. – К., 1926. – 307 с.
4. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. третій. – К., 1927. – 503 с.
5. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. четвертий. – К., 1928. – 255 с.
6. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. шостий. – К., 1929. – 512 с.
7. Рудько Сергій. Науково-організаційна діяльність М. П. Василенка в радянський період [Електронний ресурс] / Сергій Рудько. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nznuoai_2012_19_11%20(2).pdf

* *Мишак Іван Миколайович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-організаційного відділу Інституту законодавства Верховної Ради України.*